

De voogdijregeling voor Ename van 1064 opnieuw onderzocht

In een vorig nummer van dit tijdschrift onderzocht Dom N. Huyghebaert opnieuw de voogdijregeling, die graaf Boudewijn V in 1064 afleverde aan de abdijs van Ename¹. De auteur, wiens scherpe geest reeds menige oorkonde naar de brandstapel vervees, kwam tot het besluit dat het hier om een *falsum* gaat dat tussen 1140 en 1158, maar waarschijnlijk vóór 1154 werd opgesteld. Hij was blijkbaar niet overtuigd door het betoog in onze inleiding tot *De onuitgegeven oorkonden van de Sint-Salvatorsabdijs te Ename voor 1200*². Reeds eerder had Opperman dit stuk, evenals de stichtingsoorkonde van 1063, door dezelfde graaf afgeleverd, vals verklaard, doch zonder argumenten te geven.

Voor die argumenten heeft Huyghebaert echter wel gezorgd, en hij meende dat ook in zijn artikel te mogen neerschrijven dat de voogdijregeling een *falsum* is. Het lijkt ons de moeite waard om de motieven die aangevoerd werden aan een nauwkeurig onderzoek te onderwerpen en de bewijskracht ervan af te wegen, want naar het ons toeschijnt laat zijn betoog niet toe tot de valsheid te besluiten.

1. *Hand. Soc. Emul.*, CIII, 1966, pp. 178-196. - De auteur had reeds in zijn bespreking van onze oorkondenuitgave dit probleem aangeroerd (*Revue d'histoire ecclésiastique*, LXI, 1966, pp. 556-8).

2. Brussel, K.C.G., 1965, pp. XL-XLI. - In zijn bespreking (*RHE*, LXI, p. 558) schijnt de auteur de opzet niet te vatten van de diplomatische ontleding, welke wij gebruikten voor het onderzoek naar de echtheid van de stukken voor Ename. In de inleiding werd gepoogd aan te tonen dat men te doen heeft met destinataris-oorkonden, zodat er niet moest geschift worden tussen echte en onechte documenten. Een algemene studie daarover kan men verwachten van de uitgever der oorkonden van de eerste graven bij de Kon. Commissie voor Geschiedenis.

Een eerste argument vindt de geleerde benediktijn in het voorkomen van het woord *hospites*, waarvan hij een zo vroege vermelding als verdacht beschouwt. Hij verwachtte nochtans dat deze stelling niet onbestreden zou blijven. Terecht maakte hij dat voorbehoud, aangezien zijn onderzoek zich uitstreckte over drie oorkondenkollekties. Hij vindt het bovendien onwaarschijnlijk dat *mancipia* nà *hospites* vermeld staan, in het uittreksel: *de redditibus ruricularum, hospitum aliorumque mancipiorum ecclesie, pro quibus tuendis laboraturi sunt centum solidos per manus abbatum vel monachorum annuatim eis dari decernimus*.

Laten we eerst en vooral opmerken dat wanneer *hospes* ongewoon is in 1064, zulks eveneens geldt voor *ruricola*. De typisch middellatijnse betekenis van dit laatste woord is niet *landbouwer*, maar *landelijke woonst*, of, als adjektief, *wat tot een landelijke woonst behoort*³. Laten we opmerken dat in de oorkonde van 1063, waarvan de echtheid niet betwist wordt, de term eveneens voorkomt, wat een eerste band tussen beide oorkonden schept⁴.

Van de drie woorden in de opsomming, kan er één (*hospes*) ongewoon zijn voor de XIe eeuw, een ander (*ruricola*) is het zeker voor de ganse middeleeuwen; voor het derde zal die twijfel niet bestaan: *mancipia* komt men tegen zowel in Karolingische polyptieken, als in de XIIe eeuw.

De betekenis van *mancipium* is echter niet strikt afgebakend. Het woord kan verschillende categorieën van afhankelijken dekken⁵. Dit impliceert dat *de drie gebruikte termen in 1064 ofwel niet gebruikelijk zijn ofwel geen goed afgeliijnde betekenis bezitten*. Het inleiden trouwens met *aliorumque* wijst er op dat de opsteller van de oorkonde een alomvattende opsomming heeft willen geven van *alle* grond-

3. Du Cange, *Glossarium mediae et infimae latinitatis*, V, p. 828 en II, p. 212. - Niermeyer, *Lexicon minus mediae latinitatis*, p. 150.

4. Juist op grond van de formele overeenkomst tussen de oorkonden van 1063 en 1064 meenden we ons in ons eerste onderzoek te mogen beperken tot de studie der getuigen, wat de interne kritiek betreft.

5. Niermeyer, *o.c.*, p. 633.

gebruikers, afgezien van hun juridische stand. Aan deze hypothese wordt kracht gegeven door het feit dat de termen niet veel representatiever waren ca. 1154 (de datum van de vooropgestelde vervalsing) dan in 1064; te Ename zou men dan verwachten dat de termen *servi* en *ancillae* zouden gebruikt zijn⁶.

Komen we nu tot het gebruik van de term *hospes* in het midden der XIde eeuw. Niermeyer geeft in zijn *Lexicon minus* twee betekenissen (*inhabitant of an estate who is not personally subservient to the lord, en villain, who lives within the area of a seignior and for that reason is liable to the obligations imposed by its customary law*)⁷. De eerste betekenis treft men aan o.m. in het polyptiek van Irmino voor Saint-Germain-des-Prés, de tweede in 971 te Toul en in 1038 te Marchiennes. Ook Prof. Ganshof⁸ en R. Koebner⁹ wijzen op deze tweeledigheid.

Het woord *hospes* is dus in de XIde eeuw bekend in de betekenis van grondgebruiker. Verder kan men niet gaan. Het staat nl. niet vast of het om het nieuwe type van landbouwer gaat, nl. iemand die zich op een stuk grond vestigt om het te ontginnen met het oog op een beter persoonlijk statuut, doch dit is voor ons onderzoek zonder belang.

Terecht merkt Huyghebaert op, dat de term *hospes* pas later algemene verspreiding vond. In verband met de oudere voorbeelden die Niermeyer heeft gegeven, schrijft hij « *dat J. F. Niermeyer... dit stuk (nl. van 1038 voor Marchiennes), nevens andere even verdachte dokumenten (bv. de stichtingsoorkonde van St. Barthelémy van Béthune, z.g. «circa annum 1000») ... inroept om de aanwezigheid van hospites in Noord-Frankrijk voor 1100 aan te tonen. Doch het zou,*

6. Cf. Piot, *Cartulaire de l'abbaye d'Ename*, Brugge, 1881, en Milis o.c., passim.

7. Niermeyer, o.c., p. 500.

8. *Geschiedenis van de middeleeuwse instellingen*, III, Gent, 1947, pp. 272-3.

9. *The settlement and colonization of Europe, in Cambridge economic history of Europe*, I, Cambridge, 1966, pp. 49-50, 73-75.

*o.i. niet moeilijk vallen te bewijzen dat men hier met een vervalsing uit de XIIe eeuw te doen heeft*¹⁰.

In afwachting van een geargumenteerde vals-verklaring van de oorkonde voor Marchiennes, willen we hier enkele paleografische en diplomatische karakteristieken naar voor brengen, die zoniet de echtheid van het stuk van 1038 staven, dan toch aantonen dat het niet later dan het midden der XIde eeuw, is opgesteld. Zo komt daar de open *a* (geschreven als *cc*) voor, evenals in de andere oorkonde van Boudewijn V voor dezelfde abdij, terwijl men ze niet meer aantreft in die van Boudewijn II van Henegouwen van 1089¹¹. Nochtans verschijnt ze weer in een oorkonde van Robrecht, de bisschop van Atrecht uit 1122¹² en in een van Milo I, de bisschop van Terwaan uit 1135¹³. Doch in beide laatste komt ook de karolingische vorm voor, de oude nog slechts in geringe mate.

Verder is de klassieke *ae* nog overwegend (al komt *e* éénmaal voor, nl. in de *invocatio*, en *ə* verschillende malen). De verhouding is echter volledig omgekeerd in 1089, waar de *ə*, d.i. *e* met cedille, de bovenhand heeft en de *ae* haast volkomen verbannen is. Het gebruik bleef er niettemin van konstant in de plechtstatige *invocatio*.

Ook de versiering met lussen van de verlengde schachten is te Marchiennes karakteristiek voor de XIde eeuw en trefvend van gelijkenis in de oorkonden van 1038 en 1089; nadien wendt men nog slechts lussen aan in de geciteerde oorkonde van Milo, doch in minder eenvoudige stijl.

Ook de manier van zegelen, nl. een aanhangend zegel, opgeplakt op twee kruisgewijze gestoken perkamenten stroken, is een typische vorm voor de overgang van opgedrukt naar uithangend zegel, die juist in de XIde eeuw valt¹⁴.

10. Huyghebaert, *o.c.*, p. 185, noot 25.

11. Rijsel, Archives départementales du Nord, 10H/6/41, 56/960 en 43/686.

12. ADN, 10H 5/34.

13. ADN, 10H 231/3676.

14. W. Ewald, *Siegelkunde*, München, Berlijn, 1914, pp. 168-169. -

Tenslotte mag er nog op gewezen worden hoe goed deze voorgedijregeling zich inschakelt in de geschiedenis van Marchiennes. Immers in 1024 werden de nonnen, die de abdij tot dan toe bevolkt hadden, verdreven door Leduinus, de abt van Sint-Vaast, op initiatief van Boudewijn IV. De kolonie Atrechtse monniken werd vanaf 1033 geleid door abt Albericus, die het domein moest hersamenstellen. Er rezen echter moeilijkheden met een ridder te Haisnes, Osbert, die zichzelf tot voogd opwierp. Om hieraan het hoofd te bieden wendde de abt zich tot de graaf, die als ondervoogd Hugo Havet van Aubigny aanduidde, en zelf hoofdbeschermer werd¹⁵. Deze omstandigheden verklaren dan ook uitstekend waarom precies in 1038 de voorgedijregeling getroffen werd.

De echtheid van de oorkonde van Marchiennes of een haast gelijktijdige vervalsing, impliceert het gebruik van de term *hospes* op een ogenblik dat zeer sterk dat te Ename benadert.

Trouwens de franse koning Filips I, die onder sterke invloed van de Vlaamse graaf stond, heeft in zijn oorkonden zeer dikwijls het woord *hospes* in de betekenis van een landbouwer gebruikt; naast voorbeelden uit 1061, vermelden we meer bepaald een uit 1076 ten gunste van Saint-Amé te Dowai, een bevestiging trouwens van oudere schenkingen¹⁶.

Reeds na een jaar werd de abdij van Ename het slacht-

F. Vercauteren, *Actes des comtes de Flandre (1071-1128)*, Brussel, 1938, pp. XCVIII-XCIX trof nog zowel opgeplakte als uithangende zegels aan. - De oorkonde voor Ename van 1063 heeft reeds een uithangend zegel (RA Ronse, *Ename*, oork. 1), evenals die voor Marchiennes van 1046 (ADN 10H 6/41); die voor Sint-Pieters te Rijsel van 1066 heeft een opgeplakt zegel (ADN 16G 1/1).

15. P. Naz, *L'avouerie de l'abbaye de Marchiennes, 1038-1262*, Parijs, 1924, pp. 17 e.v.

16. M. Prou, *Recueil des actes de Philippe Ier*, Parijs, 1908, nrs IX, p. 29 (1061); XI, p. 32 (1061); LXXX, p. 204 (1076). - *Hospes* komt ook voor in de oorkonde van Hasnon van 1086, afgeleverd door Boudewijn II van Henegouwen (A. Miraeus-F. Foppens, *Opera diplomatica*, Brussel, 1723, I, p. 268).

offer van *nonnullae molestiae*. Huyghebaert meent daarin strooptochten te mogen zien, en daar deze dikwijls plaats grepen, moesten de monniken zich *sepe* wenden tot hun stichter en voogd, Boudewijn V, om zijn steun te verkrijgen tegen bepaalde geburen. Welnu, herhaalde moeilijkheden kunnen zich, naar zijn mening, niet zo vroeg hebben voorgedaan, aangezien de voogden zeker « hun tengere plant » zullen beschermd en gevolgd hebben met tedere aandacht¹⁷. Hij komt dan ook tot het besluit dat de moeilijkheden in een later stadium gerezen zijn, dat hij niet voor het begin der XIIde eeuw meent te kunnen plaatsen¹⁸, omdat men dan pas in de oorkonden een eerste spoor van moeilijkheden vindt. Dat het voorwerp ervan, een allodium te Maarke-Kerkem, niet van groot belang was¹⁹, schijnt hem geen bezwaar, om te aanvaarden dat daar de aanvang ligt van de talloze moeilijkheden, die tot het ontslag van abt Snellaard hebben geleid²⁰.

17. Laten we al dadelijk opmerken dat dit in tegenspraak is met de *narratio* der oorkonde zelf, waar Boudewijn V verklaart niet om de haverklap te kunnen tussenkomen: *nos vero circa curam nostri principatus occupati, de singulis minutis rebus non valemus ad adiutorium vestrum venire*. Ook Naz, in zijn geciteerde studie, is zo wijs op te merken: *Ce que nous savons c'est que son élection (= van Havet als ondervoogd in 1038) fut d'autant plus favorable aux intérêts de Marchiennes que l'activité du comte de Flandre allait être bientôt sollicitée par des affaires autrement importantes que la protection d'une abbaye* (p. 28).

18. Huyghebaert, *o.c.*, pp. 185-7.

19. De oorkonde werd rechtshistorisch onderzocht door F.L. Ganshof, *Un cas précoce de distinction entre l'action possessoire et l'action pétitoire en Flandre*, in *Le moyen âge*, Livre jubilaire, 1963, pp. 259-270. - De recentste uitgave: Milis, *o.c.*, nr. 4, pp. 5-7. - Het allodium, dat weliswaar niet juist te identificeren is met een bepaalde bezitting, ontwikkelde zich in alle geval nooit tot een exploitatiecentrum. Zie Milis: *De abdij van Ename in de middeleeuwen*, in: *Handelingen van de Maatschappij voor Geschied- en Oudheidkunde te Gent*, n.r., XV, 1961, pp. 8-9, en de kaart « Gronden ». - Voorbehoud maken a.g. de identifikatie Marcha-Maarke (Kerkem) is overbodig.

20. Huyghebaert wijdt het aftreden van Snellaard aan de aktie van onbarmhartige geburen (p. 187). De *Annales abbatum monasterii Eenamensis*, die ons hierover inlichten spreken echter van *paupertate cogente et emulorum infestacione*. De armoede houdt ongetwijfeld verband met de aanvang van een nieuwe kerk in 1139 (Milis, *o.c.*, p. 7). Anderzijds is de vertaling *geburen* tendencieus en wil ze een

Dat veronderstelt dat werkelijk alle moeilijkheden die de abdij door te spartelen had ook in de bronnen weerspiegeld zijn, en dat de eerste slechts in de jaren 1116-1132 losbraken, zodat de abdij in elk geval een rustige halve eeuw achter de rug had.

In de jaren 1063-1064 is de toestand te Ename in werkelijkheid echter alles behalve rustig.

Het gebied ten oosten van de Schelde was een eerste maal in handen van graaf Boudewijn IV gevallen in 1033, maar definitief was deze aanwinst niet. Pas zijn opvolger, Boudewijn V, kon er beslag op leggen in 1047, wat niet betekent dat zijn tegenpartij, de Roomse Keizer, zonder tegenstand het gebied waarin Ename, het *oppidum et castrum munitissimum et sedes principalis ducatus regni Lotbarici*, gelegen was, prijs gaf²¹. Onzekerheid blijft aan de orde van de dag, in de jaren die volgen op de verovering. Verschillende verhalende bronnen maken gewag van invasiepogingen van de keizer. Prof. Ganshof, in zijn studie over *Les origines de la Flandre impériale*, heeft daar niet alleen de nadruk op gelegd²², maar bovendien heeft hij de speciale positie beklemtoond die Rijks-Vlaanderen steeds binnen het kader van het ganse graafschap heeft ingenomen (o.a. de afwezigheid van burggraafschappen)²³.

Vrede, rust en zekerheid heeft Vlaanderen in de jaren onmiddellijk na de verovering in 1047 dus niet gekend. Dit

band leggen met de *vicini* uit de oorkonde van 1064. In die vertaling komt de betekenis *wedijver* niet tot haar recht. Deze wedijver dient binnen de abdij gezocht te worden (zoals de *paupertas*), anders is er geen *emulatio*. Men dient de tegenstrevers van de abt dus te identificeren met een aantal monniken (bv. de partij, die zich bij de abtsverkiezing benadeeld voelde of die niet akkoord ging met de bouwpolitiek en haar ongunstige weerslag).

21. *Sigeberti Gemblacensis Chronographiae auctarium Affligemense*, ed. P. Gorissen, Brussel, 1952, p. 111, a° 1005.

22. In: *Annales de la société royale d'archéologie de Bruxelles*, 1942-43, XLVI, pp. 24 e.v.

23. *Ib.*, p. 38. *On peut conjecturer que ce fut la nécessité où le comte de Flandre s'est trouvé de combattre pendant des années pour pouvoir joindre à son territoire le Brabant entre Escaut et Dendre, qui l'a obligé à y faire la part très large à quelques-uns de ses principaux vassaux.*

in xpo. Et ut hoc ratum. 7 incommutabile demerit omne
 confite temp. idemque restit. 7 auctoritas. 7 subscriptio
 sub iuncta e. quare p̄sertim. audiam. 7 ussu om̄ia conyphat.
 Signum. Gēp̄ti p̄pos̄. 7 archid. 7 Gēardi senious. 7 archid.
 7 Gūdonis. 7 ualberti. 7 francus. 7 suarmundi. archidia con
 cony. 7 Baldum. unioyis conatus. 7 orberg. 7 Gui
 dera. 7 Gōrentū. 7 hugonius d̄ fegyn. 7 suabren d̄ leus.
 Signū aldonis. 7 hugonius filij ualtra. 7 elen. 7 cristi
 ani. 7 abbas orchenbaldi archidiaensis. 7 abbas alardi
 laubacensis. 7 abbas Gūp̄lara de p̄o gyseno. 7 abbas albr̄
 de marquis. Ego s̄. ualbertus ex ore ep̄i legi. 7 subscripsi. ^{scripsi}
 Datum camerae in sinodo. anno ab incarnatione d̄ni m̄i.
 87. huius indictione 11. regnante. harrico anno. 21.
 Prefulatus domini lucta. quatuordecimo anno.

Rijksarchief Ronse, Ename, Cartularium 3, p. 60 :
 Einde van de oorkonden van bisschop Lietbrecht (1064).

geldt trouwens niet enkel op buitenlands vlak. Ook waren er moeilijkheden met de eigen vazallen. Juist in 1063 waren de inwendige moeilijkheden van die aard dat een *pax* moest afgekondigd worden²⁴.

In die omstandigheden hoeft het dus niet te verwonderen, dat *vicini* hebben getracht om de jonge abdij moeilijkheden te berokkenen : de toestand van onzekerheid, sinds een hele tijd latent in Rijks-Vlaanderen, had zich sinds kort over het ganse graafschap uitgebreid. Waarschijnlijk was de erfopvolgingskwestie niet vreemd aan deze crisis²⁵.

In elk geval heeft de abdij in haar eerste jaren de weerslag ondervonden van de politieke moeilijkheden, waarin haar stichter, de graaf, betrokken was. Het is dan ook te begrijpen dat wegens de vele andere zorgen die zijn aandacht vroegen, hij zich niet biezonder met de belangen van de monachale gemeenschap kon inlaten.

Wie zijn nu deze *vicini* ? Het is verleidelijk in hen de heren van Oudenaarde te zien, die sinds ca. 1030 de burcht op de linker Schelde-oever bewoonden, en die onder de voornaamste grafelijke leenmannen dienen gerekend te worden²⁶. Op hen zinspeelde Ganshof, toen hij in zijn hoger aangehaald citaat sprak van *principaux vassaux*.

24. J. Meyerus, *Commentarii sive annales rerum Flandricarum*, Antwerpen, 1561, fol. 26 r., a^o 1063. - Cf. H. Van Werveke, *Het bisdom Terwaan*, Gent, 1924, pp. 45-46.

25. Cf. Ch. Verlinden, *Robert le Frison, comte de Flandre*, Antwerpen, 1935, p. 40.

26. Ganshof, *o.c.*, p. 24. - J. Dhondt, *Het ontstaan van Oudenaarde*, in : *Handelingen van de geschied- en oudheidkundige kring van Oudenaarde*, X, 1952, p. 58. Hier schrijft de Gentse hoogleraar dat de term *turris* ongewoon is; hij schrijft het toe aan het kenmerkende uitzicht van de versterking. Huyghebaert, *o.c.*, pp. 181-2, gaat hiermee niet akkoord en spreekt in dit verband van *voorbarig gebruik* van het woord *turris*, wat weer een bewijs van de valsheid zou moeten zijn. Prof. Dhondt heeft het zonder enige twijfel bij het rechte eind : de uitdrukking *turris* is typisch voor Oudenaarde. Een volledig *castellum* moest er niet opgericht worden aangezien de toren, het centrale verdedigingspunt, reeds genoeg beschermd was door de beide Schelde-armen (één ervan waarschijnlijk speciaal hiervoor gegraven). Wanneer *turris*, omwille van het uitzicht, in de XIIde eeuw regelmatig gebruikt wordt, dan zal er in de XIde eeuw zeker geen volledig *castellum* bestaan hebben. Men treft de term *turris* aan, in het geval van Ouden-

Inderdaad, ze waren in het Land tussen Maarke en Ronne, niet enkel belast met de uitoefening van het gezag, maar ze bezaten er ook verschillende eigendommen. Hadden ze in 1063 aan de abdij niet een aantal bezittingen overgemaakt, die samen met de giften van Boudewijn V en gravin Adela de stichtingsdotatie uitmaakten? Het is niet ondenkbaar dat de heren van Oudenaarde - de oude Hugo of de jonge Arnulf - gepoogd hebben de jonge abdij uit te buiten, in compensatie voor de bescherming, die de monniken in dit onveilige territorium van hen vroegen.

Misschien moet men nog elders, in het oude Lotharingen, *vicini* zoeken. In het begin der XIde eeuw was er in het *castrum* van Ename, een versterking tegen Vlaanderen, een kapittel opgericht van sekuliere kanunniken, dat echter, evenmin als de versterking, de Vlaamse annexatie te boven kwam²⁷. De schenkingen waarvan de Atrechtse monniken, bij hun komst te Ename in 1063 het eigendomsrecht kregen, waren ofwel afkomstig van Adela (nl. Arleux-en-Gohelle en Pervijze), ofwel van de heren van Oudenaarde (Munkzwalm, Mater en Etikhove), ofwel behoorden ze tot het *allodium* van het *antiquum castellum, sicut nos* (= Boudewijn V) *recepimus de manu Herimanni, comitis*²⁸. De gronden die hiermee bedoeld zijn liggen te Ename, Duisbeke en Maarke, dus alle in keizerlijk gebied. Geldt het hier niet gronden die aan het oude stift behoorden, dat zelf trou-

aarde, in volkomen onafhankelijke bronnen, zoals Galbert van Brugge (ed. H. Pirenne, *Histoire du meurtre de Charles le Bon, comte de Flandre*, Parijs, 1891, p. 124) en in het privilege voor Pamele van 1166 (ed. Th. de Limburg-Stirum, *Coutumes de la ville d'Audenarde*, Brussel, 1886, II, nr. 1, p. 3-4. De echtheid van dit stuk wordt betwist. Is ze vals, dan verlaat dit nog het gebruik van de term *turris*. We hopen later op dit probleem eens nader in te gaan). - Ook Prof. Van Werveke, in: « *Burgus* » : *versterking of nederzetting*. Brussel, 1965, deelt onze visie betreffende *turris*.

27. *Gesta episcoporum Cameracensium*, ed. L.C. Bethmann, in: MGH, SS, VII, p. 465, c. 45. - Cf. Milis, *De abdij*, p. 3.

28. Uitgave van de stichtingsoorkonde: Piot, *o.c.*, nr 1, p. 1-3, en recenter M. Gysseling en A.C.F. Koch, *Diplomata belgica ante annum millesimum centesimum scripta*, s.l., 1950, I, nr 156, p. 268. - Zie Milis, *o.c.*, pp. 5-6.

wens - we zijn nog enkele decennia van de Gregoriaanse Hervorming in Vlaanderen verwijderd - een *Eigenkirche* van de graaf van Ename was. Ook de helft der tienden van de Sint-Vaastkerk te Nederename kan daartoe gerekend worden. Het is immers opvallend dat de oorkonde van bisschop Lietbrecht van Kamerijk, uit 1064, niet de schenking van de kerken omvat, maar enkel het verlenen van bepaalde vrijstellingen en voorrechten²⁹.

Wellicht heeft de graaf gedurende de jaren 1047-1063 geen voldoende controle kunnen uitoefenen op de gronden, die hem, samen met de versterking, in handen waren gevallen, en hebben geburen daarvan gebruik gemaakt om de hand te leggen op deze gronden. De komst van de 13 benediktijnen zou hen dan een definitieve winst uit handen hebben geslagen, ondanks de *molestiae* die ze hen nog trachtten aan te doen.

Of de *vicini* nu in het oude Lotharingen, of te Oudenaarde moeten gezocht worden is niet met zekerheid te zeggen; beide mogelijkheden kunnen zich ook samen hebben voorgedaan. Maar in deze optiek is het normaal, dat de monniken zich in deze korte tijdsspanne herhaaldelijk hebben moeten richten tot hun hoge beschermer. Men hoeft niet op de inbeelding van een *falsaris* uit het midden der volgende eeuw beroep te doen.

Een derde argument van Huyghebaert heeft betrekking op het zg. *goedkoop bannum*. Het zou een opvallende trek zijn dat in alle oorkonden van Boudewijn V de *sanctio* een betaling in gouden ponden of marken voorziet, terwijl men in deze oorkonde van 1064 slechts te doen heeft met zilveren marken. De vervanging van goud door zilver zou bovendien *niet meer de mateloosheid uitdrukken van de koninklijke potestas*³⁰.

We moeten hier een onderscheid maken met het echte

29. Piot, *o.c.*, nr 2, pp. 3-5.

30. Huyghebaert, *o.c.*, pp. 187-8.

bannum van Frankische oorsprong, nadien door de vorsten der deelrijken overgenomen, en weer later door de regionale vorsten geusurpeerd, als hoogste boete in de rechtspraak : het bedroeg traditioneel 60 schellingen. Het werd pas in de jaren 1157-1163 en dan nog slechts gedeeltelijk opzij geschoven toen voor het eerst in de Keure van Atrecht de 60 pond-boete verscheen³¹.

De som die voorzien is in de *sanctiones* der oorkonden is echter steeds afwisselend. Zo schommelt ze in de oorkonden van Boudewijn V - die van 1064 buiten beschouwing gelaten - van 5 pond goud tot 100 pond goud, wat inderdaad slechts door enkele uitzonderlijk rijken zou kunnen betaald worden.

Het afwisselend karakter van het bedrag is niet eigen aan Boudewijn V : bij koning Filips I, over wie de graaf de voogdij uitoefende, beliep het voorziene bedrag van 10 tot 300 pond goud³². Bij de opvolgers van de graaf is de verwarring al even groot : in 1118 komt een sanktie van 100 pond voor, terwijl men in een stuk van 1081-1093 er een van slechts 1 pond ontmoet³³.

Wanneer in 1116 een voogdijregeling getroffen wordt te Sint-Amands is er bij overtreding een betaling voorzien van 40 pond. We staan er voor een individuele *sanctio*, die zich niet in algemene bewoordingen richt tot mogelijke usurpatoren, maar die de *ministerialis* van een *villa* der abdijs bedreigt³⁴.

31. Uitgegeven door Espinas, *Recueil de documents relatifs à l'histoire du droit municipal, Artois*, I, Parijs, 1934, nr 107, pp. 270-2 en bestudeerd door F.L. Ganshof, *Notes sur les deux chartes de Philippe d'Alsace pour la ville d'Arras*, in : *Revue du Nord*, XXX, pp. 97-112 en R.C. Van Caenegem, *Note sur la première charte de Philippe d'Alsace pour la ville d'Arras*, in : *Belg. Ts. Filol. en Gesch.*, 1951, pp. 481-6.

32. M. Prou, *Recueil des actes de Philippe I, roi de France*, Parijs, 1908, pp. CXI-CXII.

33. Vercauteren, *Actes des comtes de Flandre, 1071-1128*, Brussel, 1938, resp. nrs 86, p. 194 en 16, p. 53.

34. *Ib.*, nr 81, p. 184. Er is hier tussen de *ministerialis* en de oorkonder natuurlijk een zeer groot standsverschil.

In twee oudere gevallen nochtans werden sommen i.v.m. voogdijaangelegenheden uitgedrukt in zilveren marken : in 1096 en in 1113, al gaat het om een afkoopsoom en een pand, en niet om sankties³⁵.

Enkele argumenten met grotere draagkracht maken echter duidelijk dat er in 1064, en niet in de periode der zg. verval-sing, van zilveren marken moet gebruik gemaakt zijn. Men kan zich ten andere afvragen waarom de *falsaris*, die voet voor voet de grafelijke stichtingsoorkonde zou hebben gevolgd, er niet eenvoudig de *sanctio* zou uit overgenomen hebben (ponden goud).

Dom Huyghebaert meent terecht dat wie door zo een sanktie getroffen werd *praktisch volledig aan de macht van de heerser overgeleverd was*³⁶. Men mag evenwel niet uit het oog verliezen dat het hier om een individuele *sanctio* gaat, en niet om een algemene. Wie is het mogelijke slacht-offer van de bedreiging ? *Si ergo prefatus Arnulfus, vel quisquam successorum ejus, hanc constitutionem nostri privilegii transgressus, bannum nostrum infregerit... XL marcas argenti persolvat*³⁷, dus niemand minder dan Arnulf van Oudenaarde. Kan het in de bedoeling gelegen hebben van Boudewijn V om Arnulf zó te bedreigen dat hij *aan de macht van de heerser overgeleverd* zou worden ? Juist het hoofd van de familie van Oudenaarde, behorende tot de machtigste vazallen van het graafschap, speciaal belast met het bestuur van het nog onrustige Rijks-Vlaanderen, en op het ogenblik dat een *pax* was afgekondigd om tot kalmté in het graafschap te komen.

Boudewijn V zou er nooit enig belang bij gehad hebben om een zo strenge straf te eisen moest Arnulf de perken van zijn voogdij te buiten gaan. Het maakt een heel verschil uit een *sanctio* algemeen en vaag te houden, dan wel er specifiek een van de voornaamste leenmannen mee te bedreigen, met wie hij op goede voet moest blijven staan.

35. *Ib.*, nr 21, p. 65 en nr 61, p. 147.

36. Huyghebaert, *o.c.*, p. 187.

37. *Ib.*, p. 196 (heruitgave van de oorkonde, Piot, *o.c.*, nr. 3).

Brengen we nu even in herinnering waar de oorkonde geacteerd werd : te Sint-Omaars³⁸. Nu is juist de verspreiding van de zilveren mark bijzonder snel en continu doorgebroken in de Aa-stad. Cl. Richebé in zijn werk *Les monnaies féodales d'Artois du Xe au début du XIVe siècle*, heeft hierop de nadruk gelegd³⁹. Enkel is zijn oudste voorbeeld onbetrouwbaar : de valse oorkonde van Boudewijn V van 1056. Nochtans verschuift dit het gebruik van de munteenheid niet naar een latere datum, want de passage in de oorkonde is ontleend aan de onbetwist authentieke van 1042⁴⁰.

We staan met ons geval van 1064 voor een nieuwe trap in het doordringen van de « zilveren mark » in de stad, waar zijn opgang bijzonder goed te volgen is⁴¹, en daarmee is de verklaring gegeven. Er is bovendien met die zilveren mark een probleem van tekstkritiek gemoeid, dat, hoewel van belang, tot nog toe werd verwaarloosd. In de heruitgave van de oorkonde, heeft Huyghebaert zowel het vidimus van 1371 als het afschrift in het Cartularium 3 (laatste

38. Waarschijnlijk ging het om de Sint-Bertijnsabdij, die tot hetzelfde geestelijke milieu behoorde als Sint-Vaast en Ename (Milis, *De abdij*, p. 33). - De zegeling had dan ongetwijfeld plaats in het domaniale centrum van de graaf te Sint-Omaars, dat nog aan het einde van de XIIde eeuw kanselarij-activiteiten op zich nam (W. Prevenier, *De oorkonden der graven van Vlaanderen*, 1191-aanvang 1206, Brussel, 1966, I, pp. 331-7).

39. pp. 117-118. Parijs, 1963.

40. P. Bernard, *Etudes critiques sur les chartes des comtes de Flandre pour l'abbaye de Saint-Bertin*, in : *Positions des thèses des élèves de l'École nationale des Chartes*, 1923, p. 5. - Voor de oorkonde van 1042 : D. Haigueré, *Les chartes de Saint-Bertin*, Sint-Omaars, 1886, I, nr 71, pp. 24-25.

41. Volgens Richebé, *ib.*, werden nog in het begin der XIde eeuw de oude munteenheden gebruikt (schellingen, penningen, obolen), vanaf het midden der eeuw gaf men de voorkeur aan de uitdrukking van de munt in gewicht. Hij houdt het bij een gewicht van 214, 13 gr. zuiver zilver voor een mark. - De voorbeelden, aangehaald in het artikel van H. Van Werveke, *Monnaie, lingots ou marchandises. Les instruments d'échange au XIe et XIIe siècles*, in : *Annales d'histoire économique et sociale*, IV, 1932, p. 454 e.v. (Herdrukt in Id., *Miscellanea Mediaevalia*, Gent, 1968, pp. 193 e.v.) zijn eveneens uit de tweede helft der XIIde eeuw. Hij merkt op dat grote betalingen tot aan het einde der eeuw steeds in gewicht edel metaal werden uitgedrukt, omdat een zware munt ontbrak (pp. 461-2).

kwart der XIIde eeuw) bestempeld als rechtstreekse afschriften van het origineel⁴². Moeten we nu geloof hechten aan Gillis, de abt van Geraardsbergen, die eerst een summier beschrijving geeft van de originelen van 1063 (Boudewijn V), 1064 (Boudewijn V) en 1064 (Lietbrecht), er er dan de tekst van vidimeert ?⁴³

Het collationeren van de bewaarde originele oorkonden (nl. van de graaf uit 1063 en van de bisschop uit 1064) met de afschriften in het cartularium en in het *vidimus*, heeft een verrassend resultaat. De scriptor van ca. 1182 week, bij het opstellen van het *Liber privilegiorum* op 17 plaatsen af van het origineel van 1063 ; de abt van Geraardsbergen laat ons 29 varianten tellen. Tot onze verbazing stellen we vast, dat 15 varianten gemeenschappelijk zijn⁴⁴. Voor de bisschoppelijke oorkonde week de Enaamse monnik uit de laatste jaren der XIIde eeuw op 17 plaatsen af van het origineel ; in 1371 is het getal varianten opgelopen tot 25. Hoeveel zijn er gemeenschappelijk ? Niet minder dan 13, en het is duidelijk dat op de 4 plaatsen waar beide afschriften van elkaar verschillen, die van 1371 ook niet de lezing van het origineel volgt, maar eigen varianten invoert.

Putten we één voorbeeld uit de overtalrijke reeks. Onder de getuigen wordt een *Christianus* vermeldt, in beide afschriften met *Cb*. Het origineel echter heeft de griekse *chi*. Staat men voor een normalisering der schrijfwijze in de XIIde en nog eens - onafhankelijk - in de XIVde eeuw ? Neen, want in de *salutatio* worden de mensen gegroet *in XPO*, en dit zowel in het origineel als in de twee afschriften (dus zonder omzetting *in Christo*).

We vervolgen onze argumentatie : in de late XIIIde of vroege XIVde eeuw heeft een monnik verbeteringen aangebracht in het cartularium. De abt van Geraardsbergen heeft

42. Huyghebaert, *o.c.*, pp. 194-6. - Het archief van de abdij te Ename berust sinds 1964 op het nieuwe Rijksarchief te Ronse.

43. Zie afb. 2.

44. Geen rekening werd gehouden met ae, e, noch met oe, e.

deze verbeteringen aanvaard en overgenomen : zo staat in het origineel *reditu*, in het cartularium werd interlineair een tweede *d* bijgevoegd, en in 1371 luidt het dan *redditu*.

Het beste voorbeeld treft men aan in de getuigenlijst. In het origineel leest men : † *Signum abbatis Gualdrici de Nouo Castello*. † *Signum abbatis Guidrici de Sancto Gislano*. Het cartularium bevatte oorspronkelijk slechts : *S. abbatis Gualdrici de sancto Gislano*, maar nadien werd in de rand bijgeschreven : *S. abbatis Gualdrici de Nouo Castello*, zodat in de tekst zelf de naam van de abt van Saint-Ghislain moest verbeterd worden ; door razuur bekwamen men : *Guiidrici*, waarop de corrector onder de tweede *i* een expunktuatieteken zette^{44bis}. De abt van Geraardsbergen is niet heel goed wijs geworden uit de vier beentjes die volgen op de *G* (want de expunctuatie heeft hij blijkbaar niet opgemerkt) ; hij las dan maar *Gundrici*, daar hij wel besepte dat *Guiidrici* onmogelijk was.

Duidelijker kan het dan ook niet. Het *vidimus* is voor de twee oorkonden, waar het origineel nog voorhanden is, een kopie van het *Liber privilegiorum*. Er is geen reden om aan te nemen waarom zulks niet het geval zou geweest zijn met de oorkonde van Boudewijn V uit 1064. Een bewijs daarvoor vinden we trouwens in het *Eerste Cartularium van Vlaanderen* te Rijsel⁴⁵ : twee woorden, die in het Enaamse oorkondenboek nadien werden opgetekend, nl. *ejus* (Huyghebaert wijst er in zijn kritisch apparaat wel op dat het een toevoeging is, zonder op het laattijdige karakter ervan te wijzen) en... *argenti* (*niet als toevoeging aangegeven !*), ontbreken eveneens in de versie Rijsel⁴⁶.

Nu valt nog uit te maken of dit afschrift naar het origineel werd gemaakt of naar het *Liber privilegiorum*. Verschillende aanduidingen wijzen op de laatste mogelijkheid. Een aantal varianten immers van Rijsel zijn taalkundige ver-

44bis. Zie afb. 3.

45. ADN, serie B, 1561, 56r.

46. Huyghebaert, *o.c.*, pp. 195-6. - Zie afb. 1.

gissingen, die men niet van het origineel kan verwachten :
 bv. *agressa sumus*, i.p.v. *agressi sumus* ; *quod presumant*
 i.p.v. *ut presumant* ; *contra curam nostri principatus* i.p.v.
circa curam nostri principatus.

Niets staat de relatie *cart. Ename* > *cart. Rijsel* in de weg. Het ontbreken in de laatste kopie van de woorden *ejus* en *argenti* vindt dan zijn verklaring in het ontbreken van beide woorden in het afschrift Ename, waar ze slechts nadien werden bijgevoegd.

We kunnen dus besluiten dat *cartularium 3* het enige afschrift is van het origineel, terwijl het afschrift van Rijsel en het *vidimus* van de abt van Geraardsbergen zelf op het *cartularium* steunen.

Hoewel geen rechtstreeks bewijs bestaat voor het gebruik van het woord *argenti* in de oorkonde van 1064 mag men aannemen dat het wel deel zal uitgemaakt hebben van het origineel, omdat dezelfde hand, die het woord bijschreef, ook andere oorkonden van het cartularium met het origineel heeft vergeleken en de nodige veranderingen heeft aangebracht ; deze zijn telkens korrekt⁴⁷.

Dat *argenti* uiteindelijk in de tekst van 1064 voorkwam, kan niet als een bezwaar voor de echtheid van de tekst gelden, maar zou het wel zijn voor een tekst die negentig jaar later zou ontstaan zijn. Niet alleen is de voorstelling van Dom Huyghebaert, die de *sanctio* in zilveren marken rond het midden der XIde eeuw als anachronistisch verwerpt ongegrond, maar omgekeerd is dat ook het geval met het alternatief, nl. dat ze gangbaar zou zijn rond het midden der XIIde eeuw, toen het vermeende *falsum* zou geschreven zijn.

47. Nl. in Piot 1 : drie juiste verbeteringen, in Piot 2 zelfs acht. Het is opvallend dat de afschriften van de oorkonde van 1063 en die van 1064 in het *Tweede cartularium van Vlaanderen* (ADN, serie B, 1562, nrs 34 en 35) op een verschillend model teruggaan. Het eerste volgens het onverbeterte afschrift uit het Enaams Cartularium (bv. *regnante Philippo anno secundo* i.p.v. *regnante Philippo annis iam duobus*) ; dit is niet het geval voor het tweede.

Een onderzoek van de oorkonden der Elzassers bewijst dit duidelijk. Immers in de periode 1128-1191 zijn er op bijna 800 oorkonden amper drie waar men een in geld gestipuleerde *sanctio* aantreft, nl. twee voor Ename (1144, Piot 36, en 1146, Piot 44) en één voor Sint-Donaas te Brugge⁴⁸; van deze drie is er een - ze komt verder nog te sprake - die zilveren mark gebruikt, de beide andere hebben ponden; in het Brugse geval zelfs gouden ponden. De eerste konklusie luidt dat, afgezien van Ename, er nooit zilveren marken aan te treffen zijn, wel gouden ponden, zowel voor als na de datum der zg. vervalsing (nl. drie gevallen van Boudewijn V, drie in de periode 1078-1128, en tenslotte één in 1183)⁴⁹. Dit laatste stuk is echter een haast woordelijke bevestiging door Filips van de Elzas van de bekende oorkonde voor het Brugse kapittel van 31 oktober 1089. Zij mag hier buiten beschouwing gelaten worden, daar de 100 gouden pond een relict blijkt te zijn uit de oorkonde van haast een eeuw vroeger. Er is dus *geen enkel geval* waarin de Elzassers (1128-1191) gouden pond als een eigen, origineel *sanctio*-bedrag hebben gebruikt. Wat nu zilveren mark betreft, die komen enkel in Enaamse stukken voor. Men kan dus besluiten dat het gebruik ervan helemaal niet méér representatief is voor de periode der Elzassers, dan voor het midden der XIde eeuw.

Men kan zelfs verder gaan en aanvaarden dat de geldelijke *sanctio*, in het algemeen, onder de Elzassers omzeggens is uitgestorven; immers het niet eens halve procent van het totaal aantal oorkonden, zijn anachronismen uit de vorige

48. Origineel op het bisschoppelijk archief te Brugge, uitg. door A. Miraes en J. Foppens, *Opera diplomatica*, II, p. 1188. De formule luidt: *Siquis autem huic nostre legitime confirmationi et impressione sigilli corroborate consilio quoque subsignatorum testium approbate in aliquo contraire vel contradicere temptaverit C libras auri persolvat* (de kursieve tekst is gelijk aan die van 1089; Gysseling - Koch, *o.c.*, nr 170, p. 298).

49. Nl. 1042 voor Sint-Bertijns, 1063 voor Ename, 1066 voor Sint-Pieters te Rijsel; vervolgens: 1089 voor Sint-Donaas, 1105 voor Ever-sam, en 1119 voor Sint-Bertijns (een bevestiging trouwens van de oorkonde van Boudewijn V!).

eeuw⁵⁰. Zoals de *scriptor* van Sint-Donaas in 1183 het model van 1089 benutte, zo werd in Ename in 1144 en 1146 gebruik gemaakt van de oude grafelijke stukken van 1063 (en 1064). Een *falsaris* uit het midden der XIIde eeuw zou zeker op eigen initiatief geen *sanctio* van die aard hebben uitgedacht; in ieder geval kan die *sanctio* niet als een bewijs voor een vervalsing dienen.

Het gebruik van zilveren marken of andere munt in een *sanctio* is ten andere in de jaren vóór 1064 niet zeldzaam, al komt het dan immer voor in combinatie met een gouden munt. Zo bevat een oorkonde van Arnulf II uit 972 een *sanctio* van 100 gouden en 400 zilveren pond⁵¹, terwijl een ca. 1035 vervalste oorkonde van Arnulf I, geacteerd op 962, een straf voorziet van 20 gouden en 60 zilveren pond⁵². In 1070 treft men, weer voor Sint-Pieters te Gent, 40 pond en 3 mark zilver aan⁵³.

Het besluit ligt voor de hand. Boeten in zilver gestipuleerd komen tot in de tweede helft der XIde eeuw voor, terwijl het gebruik van geldelijke *sanctiones* ten tijde van Diederik en Filips van de Elzas een vreselijk anachronisme is, dat enkel nog voorkomt zo een oude *Vorlage* werd gebruikt. Ten laatste laat het gebruik van zilveren marken zich juist uitstekend verklaren in de Enaamse oorkonde van 1064. Een bezwaar tegen de echtheid is het gebruik ervan dus allerminst, want redelijker wijze zou een *dictator* uit 1144-46 er, uit eigen initiatief, niet meer toe gekomen zijn nog een geldelijke *sanctio* in de oorkonden op te nemen.

50. Het is haast overbodig te vermelden dat de oorkonden van Boudevijn VIII en IX in geen enkel geval een geldelijke *sanctio* voorzien (Prevenier W., *De oorkonden der graven van Vlaanderen, 1191-aanvang 1206*, I, pp. 580-1.)

51. A. Van Lokeren, *Chartes et documents de l'abbaye de Saint-Pierre au mont Blandin à Gand*, Gent, 1868, I, nr 45, p. 44. - Gysseling - Koch, *o.c.*, p. 114 kwamen tot de konklusie dat deze oorkonde en die uitgegeven door hetzelfde als nr 67 (Van Lokeren 51) ofwel beide vals waren, ofwel een van beide; de *terminus ante quem* der vervalsing is 28 maart 1047.

52. Gysseling - Koch, *o.c.*, nr 59, p. 153.

53. Van Lokeren, *o.c.*, I, nr 146, p. 100. - Cf. Gysseling-Koch, *o.c.*, nr 116, pp. 213-4.

Een verder punt in de argumentatie van Dom Huyghebaert betreft de hebzucht der voogden die hem ertoe leidt om de datum der vervalsing kort voor 1154 te situeren.

De beide teksten die hier ter sprake gebracht worden zijn : uit de oorkonde van 1064 :

ipse vel quicumque successorum ejus turrim Aldenardensem tenuerit, de redditibus ruricularum, hospitem, aliorumque mancipiorum ecclesie, pro quibus tuendis laboraturi sunt, centum solidos... ei dari decernimus.

uit die van 1154 (Piot 42, hier naar het origineel) : *omne illud ius aduocati, quod in aduenis apud Eibam manentibus a predecessoribus meis hactenus habui... condono, ut ab hac die et deinceps ab ullo illorum qui illic undecumque uenientes manserint, nichil exactionis, nichil coacti seruitii, uel ego, uel posteri mei in perpetuum nisi antea ad nos pertinuerint, uel alia rationalis causa intercidat, extorqueamus.*

Om de vervalsing te situeren in de jaren kort voor 1154, veronderstelt de auteur het bestaan van een regeling die op geen enkel zakelijk bewijs steunt. Hij meent dat op een zeker ogenblik (blijkbaar na het proces a.g. Maarke) een akkoord werd bereikt tussen de voogd en de abdij, waarbij de *mancipa* en de *hospites* bevrijd werden van onrechtmatige boeten en karweien, tegen een betaling van 100 schellingen⁵⁴. Kort daarop - zo vervolgt hij - overtrad de voogd weer zijn rechten en buitte hij *opnieuw* de *ruricolae* uit.

In 1154 deed Arnulf afstand van zijn rechten op de vreemdelingen (*advenae*), die hij beweerde van zijn ouders te hebben geërfd, en ontzegde zich bovendien het recht om voortaan nog nieuwe lasten op te leggen.

Houdt men zich aan de zakelijke inhoud van het stuk, dan constateert men : 1. dat Arnulf rechten *had* (en niet : dacht te hebben) op de *advenae* ; 2. dat nieuwe lasten door hem niet langer zullen geëist worden⁵⁵. Over *ruricolae*

54. Huyghebaert, *o.c.*, p. 189.

55. *Ib.*, p. 190.

en *mancipia* is in dit stuk geen sprake. Ze worden door Huyghebaert aangehaald om tot de gelijkschakeling *hospites* (1064) = *advenae* (1154) te kunnen komen. De oorkonde zou dus opgesteld zijn vóór 1154 om van Arnulf een gunstige regeling met betrekking tot de *advenae* af te dwingen, nadat reeds vroeger een gelijksoortige overeenkomst a.g. de andere bewoners van de Enaamse gronden zou bereikt zijn.

Die konstruktie is erg ingewikkeld, en mist overtuigingsgrond.

In de terminologie van 1064 is er toch wel iets opvallends: er is sprake van *ruricolae* en van *hospites* (de *mancipia* laten we buiten beschouwing). Het eerste is een weinig gebruikelijk woord voor de middeleeuwse landbouwer⁵⁶; *hospes* vormt een vroeg voorbeeld voor het gebruik van het woord in de Nederlanden. In beide gevallen heeft men dus met ongewoon taalgebruik te doen. Nu verwacht men nochtans van de zg. *falsaris* (die volgens Huyghebaert, ook de oorkonde van 1154 opstelde) dat hij in het betwiste stuk, wel het woord *hospites* inlast (dat inderdaad rond het midden der XIIde eeuw ingeburgerd was), maar niet dat hij een meer gebruikelijk woord zou nemen i.p.v. *ruricola*. Hoe komt hij er bij om dit te gebruiken? Eenvoudig omdat het ook in de - alleszins echte - oorkonde van 1063 voorkomt. Dit konfronteert ons met één bewijs uit de vele, hoe nauwgezet de oorkonde van 1063 op de voet werd gevolgd door de *redactor* van die van 1064. Men zal opwerpen dat de *falsaris* zo dicht mogelijk bij de stijl en het woordgebruik van 1063 wenste te blijven om zo weinig mogelijk kans te lopen ontmaskerd te worden. Terecht, maar zien we hem dan niet op het essentiële ogenblik falen? Met de term *ruricola* moest in de discussie tussen de abdijs en heer Arnulf niet gewerkt worden, wel met *hospites*. Het gebruik van *ruricola* zou blijk moeten geven van de scherpe zin van de

56. Zie p. 123.

dictator der oorkonde om sterk te staan in de discussie, met een zo echt mogelijk *falsum*, zelfs op punten die niet in het debat ter sprake zouden komen. Maar nu komt de vraag. Kunnen we verwachten dat de monnik die de regeling van 1154 opstelde niet *hospites* zou gebruikt hebben, zoals in het *falsum* van 1064 dat hijzelf naar de opvatting van Huyghebaert heeft opgesteld. Zo zijn hypothesen zou opgaan zou er in 1154 niet *advenae* maar *hospites* gestaan hebben, vooral omdat beide termen mekaar niet volledig dekken⁵⁷.

Trouwens de usurpaties van de heren van Oudenaarde worden schromelijk overdreven, en uit de oorkonde, omtrent de twist over molens te Kortemark wordt minder gehaald dan er in staat⁵⁸. We komen er wat verder op terug.

Is het wel van enig belang om een tekst van 1148 van de synode van Reims te koppelen aan usurpaties die Arnulf zou bedreven hebben⁵⁹? Zeker werd de metropolitane beslissing ingegeven door reële wantoestanden, maar de usurpaties van de ondervoogden zijn heus niet beperkt tot het midden der XIIde eeuw. Pergameni vermeldt juist uitdrukkelijk dat de ondervoogdij reeds in de Karolingische tijd tot zo'n wantoestanden aanleiding had gegeven dat Karel de Grote ze te Prüm moest verbieden⁶⁰.

Kort na het midden der XIde eeuw, de jaren rond 1064, was de macht van voogden omzeggens nog onaangetast door de Gregoriaanse Hervorming⁶¹. Deze liet slechts enkele jaren later haar invloed in Vlaanderen gelden⁶².

57. Cf. de oorkonde van Marchiennes, 1038 : ... *Equalem potestatem habebunt omnes hospites potestatum tam advena quam indigena...* (ADN, 10H 56/960).

58. Piot, *o.c.*, nr 43, pp. 43-4, is de versie van het chyrograaf met Arnulf van Oudenaarde als oorkonder. - Ronse, Rijksarchief, 2bis, p. 14 geeft de tekst met de abdijs als oorkonder.

59. Huyghebaert, *o.c.*, p. 189.

60. Ch. Pergameni, *L'avouerie ecclésiastique belge des origines à la période bourguignonne*, Gent, 1907, pp. 137-8 en 146-8.

61. Staaltjes van doorlopende usurpatie-pogingen treft men aan te Phalempin, nl. in oorkonden 1090 en 1108 (J. Buzelinus, *Gallo-Flandria sacra et profana*, Dowaai, 1625, p. 372).

62. In 1066 schonk Boudewijn V een grotere « *libertas* » aan het

Het is opvallend hoe Boudewijn V, meer dan wie ook van zijn voorgangers of opvolgers zich heeft ingelaten met het regelen van de betrekkingen tussen kerkelijke instellingen enerzijds en hun voogden anderzijds, wat eens te meer een aanwijzing moet zijn voor de authenticiteit van het Enaamse stuk⁶³.

In het artikel wordt biezonder scherp uitgevaren tegen Arnulf, waarvan beweerd wordt dat hij slechts afstand van zijn rechten op de *advena* deed tegen een alleszins « niet te versmaden prijs ». Dit zou moeten blijken uit het feit dat de voogd bij dezelfde gelegenheid nog afstand deed van zijn rechten op de jaarmarkt. Mogelijk, maar het kan eveneens een spotprijs geweest zijn : niets kan ons enige aanduiding geven.

Trouwens, de afstand van de marktrechten is geen voorwaarde geweest die bij de besprekingen werd gesteld. Dit blijkt duidelijk wanneer men de originele oorkonde ter hand neemt en men vaststelt dat het een toevoeging geldt, aangebracht nadat het *mundum* reeds volledig klaar gemaakt was !⁶⁴.

Het is trouwens overdreven de voogd hier als een meedogenloos usurpator voor te stellen. De lektuur van de oorkonde van 1155 zal zulks duidelijk maken. Volgens Huyghebaert was de slotovereenkomst de volgende : *de monniken zouden de heerlijke molen, op eigen kosten, elders mogen herbouwen ; de verlaten grond zouden zij daarbij van Arnout in pacht nemen*⁶⁵. Zo bekeken is het wel een eenzijdige en negatieve oplossing voor de monniken. Laten we

Sint-Pieterskapittel te Rijsel (F.L. Ganshof, *Note sur une charte de Baudouin V, comte Flandre pour Saint-Pierre de Lille*, in : *Mélanges offerts à René Crozet*, Poitiers, 1966, I, pp. 301-302).

63. Nl. nog voor Corbie (Ch. Duvivier, *Actes et documents intéressant la Belgique*, Brussel, 1898, I, p. 132-4); voor Marchiennes (Naz, o.c., die trouwens ook geen twijfel omtrent de echtheid uit); voor de Blandinium-bezittingen Douchy en Harnes (Van Lokeren, o.c., nrs 116, 133, 146 en Gysseling-Koch, o.c., nr 96).

64. Zie afb. 4.

65. Huyghebaert, o.c., pp. 191-2.

de tekst echter beter parafraseren : het oprichten van een heerlijke molen op allodiale grond, veroorzaakte stroomopwaarts de overstroming van de molen der monniken. Door bemiddeling van vrienden werd bereikt dat Arnulf zijn molen zou herbouwen naast de andere, maar op grond van de abdij ; derhalve zou hij hem van de abt houden (en dus niet in volledige eigendom bezitten). De molen wordt herbouwd, inderdaad, op kosten der monniken, maar ook - en dat wordt verzwegen - met het materiaal van de heer. Voortaan zullen voor beide molens de kosten gedeeld worden, *tam in molendinariis, quam in lapidibus, seu ceteris expensis*. Meer zelfs, materiaal dat voor beide molens noodzakelijk is, moet Arnulf op eigen kosten naar Oudenaarde laten brengen ; van daar naar Kortemark is het vervoer en de in gebruik stelling gemeenschappelijk. Ook de molen van de abdij zal profiteren van het graan dat de onderhorigen van Arnulf doen malen, want ze zullen het aanbrengen naar beide molens. De grond ten zuiden van het meer, gevormd door de molens, zal de abt voor 7 schellingen van de heer in *cijns* houden⁶⁶.

Deze overeenkomst is dus zeker geen nederlaag voor de monniken ; het lijkt eerder op een rechtvaardig compromis, waarin beide partijen lasten op zich nemen, om gemeenschappelijk ook voordelen te hebben.

Objektief beschouwd was de toestand van de abdij en haar relatie met de voogden dus niet zo slecht, dat er een vervalsing diende gepleegd te worden om tot een oplossing te komen.

Dat het zinnetje « *pro salute anime mee et parentum meorum* » in de oorkonde van 1064, een bewijs zou zijn, dat niet alleen Arnulf, maar ook reeds zijn voorgangers usurpatoren van de abdijbezittingen waren, zal niemand

66. Het bedrag van 7 schellingen is in elk geval geen aderlating voor een abdij als Ename. Trouwens een tiental jaar later stonden leden van de familie, eveneens te Kortemark, een bedrag af dat drie maal hoger lag (Milis, *De onuitgegeven oorkonden*, nr 27, p. 20).

overtuigen die weet dat haast elke schenkingsoorkonde, en zelfs vele verkoopsakten, deze of dergelijke, bijna tot stijl geworden formule bevatten.

Daarenboven zoekt men vruchteloos een antwoord op de vraag wanneer de overdracht van de lagere voogdijrechten aan de heren van Oudenaarde dan te dateren is zo men aanneemt dat de oorkonde van 1064 vals is. Zou er niet normaal een oorkonde opgesteld geweest zijn bij die gelegenheid? Waarom zou men ca. 1154 een *falsum* hebben opgesteld en zich niet rechtstreeks hebben gericht tot graaf Diederik van de Elzas, om de voogdij, op een wettelijke wijze te regelen? Vergeten we niet dat de Eenaamse abt Willem in 1157 met de graaf op Kruistocht vertrok, en dat beiden elkaar goed moeten gekend hebben⁶⁷. Huyghebaert aanvaardt trouwens dat de heren van Oudenaarde de voogden van Ename zijn in de periode, die de vervalsing voorafgaat. Men kan zeggen dat ze van in het begin als zodanig zijn opgetreden: de oudste schenkingen, afgezien van de bisschoppelijke, gaan van hen uit⁶⁸.

Stappen we tenslotte over op het laatste punt van de argumentatie: de vervalser en de stijlontleding. Volgens Huyghebaert is de oorkonde van 1064 opgesteld door de *dictator* van de oorkonden Piot 33, 36, 37, 40, 42, 43, 44 en 47 uit de jaren 1140-1158, wat hem meteen de *termini* voor de vervalsing moet leveren⁶⁹. De stijlontleding die hij ons aanbiedt mist een ruime basis. Hij beperkt zich immers tot het gebruik van het woord *deinceps* als kenmerk voor de *dictator*; verwonderlijk genoeg, daar het slechts in

67. *Annales abbatum monasterii Eenamensis*, ed. U. Berlière, *Documents inédits pour servir à l'histoire ecclésiastique de la Belgique*, Maredsous, 1894, I, p. 121. - *Abbatibus Eenamensibus* (Brussel, Kon. Bibliotheek, II-445). - C. Van Gestel, *Historia sacra et profana archiepiscopatus Mechliniensis*, Den Haag, 1725, II, p. 250.

68. Vooreerst in de stichtingsoorkonde van 1063; vervolgens in 1095-6, het zeer belangrijke domein Hellebecq (Milis, *De onuitgegeven oorkonden*, nr. 2, pp. 3-4) en in 1110 bij de stichting van de *Novus Burgus* Pamele (Piot, *o.c.*, nr. 13, pp. 15-6).

69. Huyghebaert, *o.c.*, pp. 192-3.

vier oorkonden (Piot 36, 37, 42 en 43) voorkomt en niet in de overige ; ook niet trouwens in de zg. vervalsing. Men vraagt zich dan ook af op welke gronden hij de oorkonden aan een zelfde dictator toeschrijft. Het is gewaagd een onderzoek naar het woordgebruik aan de hand van één zo algemeen woord door te voeren. Het kan slechts waarde hebben in een globaal vokabulair onderzoek⁷⁰.

Laten we nu even nagaan of de acht oorkonden werkelijk alle aan een zelfde dictator kunnen toegeschreven worden, of, minder affirmatief, ze alle typisch Eenaamse scriptorium-karakteristieken bevatten. Daarenboven moeten we ons afvragen of de lijst exclusief is. De oorkonde van 1064 houden we voorlopig buiten beschouwing.

Piot 47 kan alleszins niet opgenomen worden, want het stuk heeft noch naar opbouw, noch naar specifieke uitdrukkingen iets gemeen met de andere. We halen als argument aan, dat de *invocatio* (*In nomine Sancte et Individue Trinitatis*) alleen nog voorkomt in Piot 33 : deze oorkonde is echter een samenvoegsel van een oudere oorkonde van Boudewijn VII en een bevestigingsclausule van Diederik van de Elzas. Enkel dit laatste deel kan aan onze *dictator* worden toegeschreven ; de *invocatio* echter maakt deel uit van het stuk dat op Boudewijn VII teruggaat. Andere argumenten tegen de vooropgestelde opinie zijn, dat geen enkele gelijkenis kan aangetroffen worden in de opbouw (*de volgorde der delen*), noch in de tekst van de *inscriptio* of van de *corroboratio*, terwijl ook de andere delen van het eschatocol ontbreken, op de *signa* na. Deze zijn echter ongewoon te Ename ; enkel nog in Piot 33 en 40 treft men ze aan, daar waar in de andere gevallen gewoon de namen van de getuigen worden opgesomd, zonder *signum*.

Wanneer Piot 47 dus geëlimineerd dient te worden uit de lijst, dan zal men het vervangen door nr 34. Het is een grafelijk stuk, dat een identieke opbouw heeft als Piot 33.

70. Cf. Prevenier, *o.c.*, I, p. 279, die zelfs de woordstatistiek niet kon toepassen op een totaal van 298 oorkonden.

Het enige onderscheid is het ontbreken van een *invocatio*. Overigens is de gelijkenis zelfs tot in de woorden toe opmerkelijk: *intitulatio*, *inscriptio*, *arenga*, zelfs de formule *pro remissione*... in de *dispositio*. Ook de *corroboratio* is identiek (alleen staat er in het ene geval *corroboravi*, in het andere *corroboraverim*!) evenals de rest van het eschatocol.

Men kan dus minstens de oorkonden nr 33, 34, 36, 39 en 44 (grafelijke stukken), 42, 43 (stukken van Arnulf van Oudenaarde) en 37 (oorkonde van Niklaas van Kamerijk) als één groep beschouwen. Ook de oorkonden 27 (1128, Diederik van de Elzas) en 30 (1136-7, Niklaas van Kamerijk), beide dus van vóór 1140 (de datum die Huyghebaert voorstelt voor het eerste optreden van de zg. *falsaris*) kunnen gerekend worden tot de oorkonden met typisch Enaamse uitdrukkingwijzen. Of de « vervalser » nu al werkzaam was in 1128 of dat hij zich later op dat stuk heeft geïnspireerd is wel niet uit te maken.

Laten we nu even de karakteristieken onder ogen nemen, die ons toelaten ze als één groep te beschouwen.

1. de *invocatio*: Ze komt voor in alle grafelijke oorkonden (27, 33, 36, 39, 44) behalve in 34. De tekst is telkens verschillend, behalve in 39 en 44 (*In nomine Domini*). We merken op dat de oorkonden van 1063 en 1064 evenmin een *invocatio* bevatten. Ook de bisschoppelijke akten 30 en 37 en die der heren van Pamele 42 en 43 bezitten er geen. Het gebruik ervan is dus te Ename minoritair en de formule zelf onvast.

2. de *intitulatio* van de graven is soms voorafgegaan door *Ego* (27, 36, 39, 44); dit woord ontbreekt echter in de andere grafelijke stukken. Telkens luidt de formule *Dei gratia comes Flandrie*, al kunnen de woorden soms een verschillende volgorde innemen. In 36 komt nochtans *divina gratia* voor, en in 44 *divina miseratione*, ongetwijfeld onder invloed van de Kamerijkse kanselarij-oorkonden⁷¹.

71. Cf. Piot, nrs 10, 17, 25, 26, 29, 31 van de bisschoppen zijn alle kanselarij-oorkonden, waarin *divina miseratione* wordt gebruikt.

De *intitulationes* van 1063 en 1064 distanciëren zich daarvan met resp. *Balduinus gratia Dei Flandrensium princeps* en *Balduinus per Dei clementiam Flandrensium princeps*.

3. De *notificatio* en het adres zijn zeer wisselvallig : nu eens gebruikt men *notificare* (27, 30, 36), dan weer *notum esse* (37, 42, 43 en 44) in een of andere vervoegde vorm. Ze ontbreekt in 33 en 34, waar het adres telkens luidt : *omnibus tam ecclesiasticis quam secularibus in suo principatu*⁷². De *notificatio* ontbreekt eveneens in Piot 39 en in de oorkonden van 1063 en 1064.

4. De *arenga* treft men in de oorkonden van de « vervalsers » slechts aan in de oorkonden nrs. 33 en 34 (waar de tekst identiek is) en 39.

5. De *corroboratio* is identiek voor de nrs 33 en 34, weer voor de nrs 39, 42 en 43, en alle vijf onderling ook met nr 30. De aankondiging der getuigen is opvallend gelijkend in 27, 36, 37 en 44⁷³.

6. De *sanctio* komt voor in 36, 44 en op een verwante wijze bij de oorkonde van 1064. Maar ook de stichtingsoorkonde van 1063 bevat een gelijkende *sanctio* (wat Huyghebaert over het hoofd heeft gezien), terwijl nr 37 er eveneens een bezit. Hierop komen we later nog terug.

7. Het *actum* luidt haast steeds : *Actum est hoc* (27, 33, 34, 36, 43, 44, 37)⁷⁴. Het is slechts *Actum* in 39 (en in de stichtingsoorkonde) ; het ontbreekt in 30 en 42.

8. Het jaar is bijna in alle gevallen aangegeven door : *anno Verbi incarnati* (eventueel een andere volgorde), en

72. Zie verder i.v.m. « *principatus* ».

73. De hier gebruikte formule komt nog voor als typisch Enaams bestanddeel ten tijde van Boudewijn VIII en IX (Prevenier, *o.c.*, p. 189).

74. *Actum est hoc* dat dus ook in de oorkonde van 1064 voorkomt, wordt echter aangetroffen als een karakteristiek van de oorkonden van Sint-Bertijns uit deze periode, juist dus waar onze oorkonde het licht heeft gezien. Soms treft men een variante aan (bv. B. Guérard, *Cartulaire de l'abbaye de Saint-Bertin*, Parijs, 1841, nr XIX (1075), XXX (1093 ongeveer). - Vercauteren, *o.c.*, nr 14 (1093).

wel in 27, 33, 34, 36 en 43. Het luidt eenvoudigweg *anno Domini* in 39 en *anno dominice Incarnationis* in 37. In de andere gevallen ontbreekt het. Waarschijnlijk werd de uitdrukkingwijze overgenomen van de te Ename bewaarde Kamerijkse kanselarij-oorkonden⁷⁵.

9. De plaatsaanduiding wordt ingeluid door *apud* in 27, 39, 43, zoals ook in 1063 en 1064, terwijl men in 33 en 34 *in* aantreft.

De aanduiding van de indictie ontbreekt telkens in de oorkonden van de zg. « vervalser », niet in die van 1063 en 1064. In de stichtingsoorkonde treft men bovendien nog het regeringsjaar aan van de Franse koning.

Wat leert ons nu deze diplomatische ontleding van de oorkonden van de *dictator* ca 1150, en van de oorkonden uit 1063 en 1064? Telkens is er onder de oorkonden, of onder bepaalde groepjes van hen een grote overeenkomst, die gaat tot letterlijke overname van passages.

Wat nu met de voogdijregeling? Als enige overeenkomsten met de stukken, die eenzelfde monnik-*falsaris* zou samengesteld hebben, bevat ze: gelijkenis in de *sanctio*, en de formule *Actum est hoc apud...* Met de oorkonde van 1063 heeft ze haast alles gemeen: we hebben al gewezen op de identiteit in de opbouw, n.a.v. ons eerste onderzoek naar de echtheid. Enkel treft men in de oudste een *arenga* aan (als motivering voor de stichting), in de jongste een *narratio* (het verslag van de moeilijkheden van 1063-64)⁷⁶.

De overeenstemming beperkt zich trouwens niet tot de vorm. Ook de formulering zelf is in vele gevallen verhelderend, zoals de vermelde *intitulatio*. De *inscriptio* luidt in 1063: *Walberto abbati et successoribus ejus*, en in

75. Piot, nrs 7, 10, 17, 18, 25, 26, 29 en 31. - Voorbeelden uit andere fondsen, die bewijzen dat we werkelijk met kanselarij-gebruik te doen hebben zijn talrijk: bv. ADN, 3H 57/717, 3 H 57/720, 28H 24/838; RA Gent, St. Pieters, 207; St. Baafs, *ad datum* IV, 14; RA Ronse, Ninove, 3, 3bis, 6; Parijs, *Arch. nat.*, L 1009 B/6 (alle uit de periode 1129-1146).

76. Milis, *o.c.*, p. XL.

1064 : *Walberto abbati de Eibam ejusque successoribus*, de enige gevallen trouwens te Ename, waar men te doen heeft met een biezondere i.p.v. een algemene *inscriptio*.

In 1063 spreekt Boudewijn, die reeds in de *intitulatio princeps* heet, over zijn *principatus*, zoals in 1064 gebeurt, én in de *intitulatio*, én in de *narratio*. We vinden trouwens nog later, in de oorkonde van Boudewijn VII, bevestigd door Diederik van de Elzas, en een van deze laatste (resp. Piot 33 en 34) reminiscenties aan 1063-64 in het adres : ... *in suo principatu*⁷⁷, al is die van Boudewijn Hapken (1111-19) zeker niet door de « vervalser » opgesteld.

Men merkt trouwens op dat de twee oorkonden van Boudewijn V, waar het om de machtsuitoefening gaat, identiek zijn : we wezen zojuist op *principatus* ; een andere aanwijzing is de zinssnede *in omni terra nostra et ditione* (1063) en *in tota nostra ditione* (1064).

De derde overeenkomst is het gebruik van het woord *bannum*, dat in beide *sanctiones* aangetroffen wordt. Het gebruik van deze woorden : *princeps*, *principatus*, *dicio*, *bannum*, geeft aan de beide stukken een toon van macht, die in de latere oorkonden helemaal niet meer aan te treffen is. Vergeten we tenslotte niet dat het ongebruikelijke *uricola* eveneens in 1063 en 1064 voorkomt.

Wat is de voorlopige konklusie ? De oorkonden van 1063 en 1064 hebben opvallende gelijkenissen, zowel naar de opbouw als naar de toon. Ze verschillen hierin beide met die welke de « vervalser » ca. 1154 schreef, de enkele weinig typerende uitzonderingen terzijde gelaten.

Op zichzelf bewijst natuurlijk die overeenkomst met de akte van 1063 niet dat de voogdijregeling in 1064 werd opgesteld, en evenmin ca. 1154. In de twee gevallen kon de stichtingsoorkonde als *Vorlage* gebruikt zijn. Anderzijds

77. Cf. Vercauteren, *o.c.*, p. LXXI, die een voorbeeld citeert van Karel de Goede met een gelijkend adres. - Een ander vb. : 1016, Sint-Omaars : ...*regnante rege Rodberto et Balduino comite super populum principatum tenente* (*Gallia Christiana*, III, instr. c. 111).

bewijzen de enkele overeenkomsten van het stuk van 1064 met die van de « vervalser » evenmin dat hier slechts één en dezelfde opsteller aan het werk is geweest. We moeten hier waarschijnlijkheden afwegen. Laten we daarom nog op die gelijkenissen dieper ingaan.

Men beschikt over de bevestigingsoorkonde van Diederik van de Elzas (1128, Piot 27), waarbij de schenking van Bossuit door Diederik van Chièvres wordt geconfirméerd. Hier reeds treft men de uitdrukking *Actum est hoc ...apud* aan, wat juist de oorkonde van 1064 moest voeren binnen de groep van de « vervalser », al begon die zijn werk pas twaalf jaar later. Het gebruik van de uitdrukking laat zich dus niet vatten binnen de periode 1140-58.

Een zwaarder argument voor Huyghebaert was de *sanctio*, en niet enkel het bedrag (waarvan we de waarde als argument al hoger hebben ontzenuwd), maar ook de formulering. De passages uit de oorkonden van 1064 en 1144 (Piot 36, Diederik van de Elzas) worden naast elkaar geplaatst, terwijl nog vermeld wordt dat de zinswending *michi vel heredi meo XL marcas argenti persolvat* in nr 44 voorkomt (1146, Diederik van de Elzas). Alvast kan opgemerkt worden dat nr 44 niet van 40 mark maar van 30 pond spreekt ! Vergelijken we nu *volledige uittreksels* uit de oorkonden van 1064, 1144 en 1146, en laten we ook die van 1063 niet vergeten ; heel wat zal nu duidelijk worden.

1063

Quod si quisquam contra Deum et *bannum nostrum facere presumpserit* pro banno, vel *michi vel heredi meo, XXII marcas auri persolvat ...*

1064

Si ergo prefatus Arnulfus vel quicumque successorum ejus, *HANC* constitutionem nostri privilegii transgressus *bannum nostrum INFREGERIT, pro contemptu nostro et temeritate sua, michi vel heredi meo XL marcas argenti persolvat...*

1144

Ut siquis de illa ab hac die
et deinceps *prefate*
ecclesie iniuriam
inferre **presumpserit** XXX
marcas argenti michi vel he-
redi meo pro contemptu per-
solvat.

1146

Quisquis ergo *HANC* tam
legitimam donationem *IN-*
FRINGERE uel *prefate*
ecclesie de ea iniu-
riam aliquatenus **facere**
presumpserit *michi uel he-*
redi meo XXX *libras per-*
solvat.

Hieruit blijkt nu dat de overeenkomsten niet enkel aan te treffen zijn in de drie jongste oorkonden, maar dat er ook niet te verwaarlozen gelijkenissen zijn met die van 1063, en derhalve, dat de relatie tussen de jongste minder dwingend is dan de auteur het in zijn artikel wou voor- spiegelen.

Trachten we nu even een rekonstruktie te maken, met de vraag, op welke oorkonden in de archievenschat, de monnik kon beslag leggen om als voorbeeld te dienen bij het opstellen van de grafelijke oorkonden van 1128 (Piot 27), 1140 (33), 1140 (34), 1144 (36), 1146 (44) en 1150 (39) ?

Er bestond ca. 1128 geen eigen diplomatische traditie te Ename, of althans zijn de oorkonden, die daar het produkt van geweest zouden zijn, niet bewaard. Men beschikte er slechts over de grafelijke oorkonden opgesteld in 1063 en 1064, die destinataris-oorkonden zijn⁷⁸, en over de verdwenen dokumenten van Boudewijn VII en Karel de Goede, waarvan de sporen bewaard zijn in de bevestiging van Diederik (Piot 33). Een grafelijk mandament (Piot 11) en een brief (Piot 12) komen natuurlijk niet in aanmerking als eventueel model, evenmin als de andere stukken, in het archief bewaard, van pauselijke of bisschoppelijke oorsprong, zijnde kanselarij-oorkonden. Het enige wat ooit te

78. Al zijn ze niet te Ename geschreven, ze werden toch door de jonge gemeenschap geconcipeerd.

Ename was opgesteld waren half-informele⁷⁹ ofwel gans-informele *notitiae*⁸⁰. Geen echter was geschikt om te dienen bij de redactie van de grafelijke oorkonden van 1128 (en dus zeker vanaf Boudewijn VII, 1111-19).

Nu is juist de continuïteit in de gebruiken datgene wat ons toelaat bepaalde scriptorium-gewoonten te herkennen; gezien de enkele gelijkenissen tussen de groep 1063-64 (sterk onderling verbonden) en die vanaf 1128, zal men deze laatste zien als een produkt geïnspireerd op de groep 1063-64 of onrechtstreeks langs de verloren oorkonden van Boudewijn VII en Karel de Goede om.

De stijlkenmerken en de opbouw pleiten toch veel meer voor een oplossing: 1063 > 1064 > (B. VII-K.d.G.) > 1128 e.v., dan voor 1063 > (B. VII-K. d. G.) > 1128 e.v. > 1064.

We herhalen onze voornaamste argumenten:

- de overeenkomst in de opbouw van de oorkonden van Boudewijn V;
- de overeenkomst in toon en woordgebruik;
- de minieme en alles behalve doorslaggevende overeenkomsten met oorkonden van de latere groep.

De aanwezigheid van de term *hospes* in een zg. *falsum*, vervaardigd met het oog op een overeenkomst, waar zelf niet van *hospes* sprake is, maar van *advena*, vormt een tegenproef.

In dit verband kan zelfs nog toegevoegd worden dat men in de oorkonde van 1154 enkel van *advenae* en niet van *hospites* wilde gebruik maken, al zou het de aanleiding van de vervalsing geweest zijn. Men vindt hiervan een spoor in de rugnota, die juist de laatste is die *band C* aanbracht tussen 1154 en 1164⁸¹. De tekst luidt: « Arnoldus al-

79. Milis, *o.c.*, nr 2 (1095-96) en het eerste deel van nr 4 (1116-32).

80. Uitgegeven door Piot, meestal achteraan bij de niet gedateerde stukken, alsook door Milis, *o.c.*, die ook Piot's stukken in de tijd situeert (pp. XLIII e.v.).

81. Milis, *o.c.*, pp. XXXII-XXXIII.

denardensis de aduenis huius uille ». Ze werd dus aangebracht zeer kort na de zg. vervalsing. Niettemin blijft er sprake van *aduenae* (zoals ook enkele jaren later als rubriek in het cartularium)⁸², niet van *hospites*.

Vatten we nu even de *resultaten* van ons onderzoek samen.

Hospes is in gebruik vanaf de Karolingische periode, al is de bloeitijd van het woord pas in de XIIde eeuw te zoeken. De aanwezigheid van het woord in de oorkonde is dus geen beletsel, vooral omdat in 1154 sprake is van *aduenae*.

Ten tweede vindt men in de interne toestand van het graafschap Vlaanderen, en meer bepaald in het pas op Lotharingen veroverde gebied, de verklaring voor de vroegtijdige moeilijkheden, en het regelmatig beroep op de graaf.

Wat het *bannum* betreft bevond Boudewijn V zich juist in een netelige situatie, omdat hij een van zijn steunpionnen moest in bedwang houden, de heer van Oudenaarde. Vervolgens laat het gebruik van zilveren marken zich biezonder goed verklaren te Sint-Omaars, en zou het eigen gebruik van een *sanctio* in geld negentig jaar later hopeloos archaisch zijn.

De poging om een verdrukte abdij tegen de van hebzucht en usurpatie-drang bruisende Arnulf te plaatsen is onhoudbaar. Niets laat ons toe om te oordelen of het bedrag waarvoor de heer afstand deed van zijn rechten, hoog of laag lag, terwijl de regeling van 1155 veel gunstiger voor de abdij was, dan men het heeft willen voorstellen.

De stijlontleding en het woordgebruik nu wijzen uit dat het juist hoogst onwaarschijnlijk zou zijn, dat de *dictator* van het midden der XIIde eeuw, tevens verantwoordelijk zou zijn voor het opstellen van die van 1064. Daarvoor faalt hij juist op kritieke punten.

Enkele *bijkomende aanwijzingen* trouwens maken het

82. RA Ronse, Ename, 3, p. 79.

nog onwaarschijnlijker dat men met een vervalsing zou te doen hebben.

Het is de lezer, die iets afweet van de geschiedenis der heren van Pamele misschien opgevallen, dat hier een moeilijkheid niet te berde is gebracht, die ongetwijfeld bij vluchtig beschouwen zou kunnen gebruikt worden als argument tegen de echtheid. In de getuigenlijst treft men immers aan : *Hugone, Arnulfo de Aldenardo*, terwijl de voogdij enkel en *nominatim* aan Arnulf wordt overgedragen. Wie er een vervalsing in wil zien zal zeggen dat er iets mis loopt : de *falsaris* heeft de combinatie niet kunnen maken, dat Hugo eveneens een lid van de familie was, en hij derhalve de voogdij overgelaten heeft aan Arnulf I, een naamgenoot trouwens van de heer van Pamele rond het midden der XIIde eeuw⁸³.

Moest de *falsaris* bestaan hebben, dan moet hij biezonder goed op de hoogte geweest zijn van de kronologie der familie, want het is onmogelijk dat hij in Hugo niet een heer van Pamele zou herkend hebben. De oorkonde van 1063 is daarin zeer duidelijk, door het inlassen van *et* tussen beide namen... en die oorkonde kent hij maar al te goed.

Hoe zou de « vervalser » negentig jaar na de feiten, kunnen weten hebben dat Hugo op dat ogenblik te oud was, om zich nog veel over het hoofd te halen. Enkel een kroniek of annalen, bijgehouden in de *Novus Burgus*, zouden hem die biezonderheid hebben kunnen verschaffen, en er is hoegenaamd geen aanduiding dat die historische documentatie ooit bestaan heeft.

Hugo was zeker oud, want hij was de eerste bewoner van de *turris Aldenardensis*. De eerste vermelding van zijn naam dateert van 1038, terwijl de versterking zelf van kort voor 1030 moet dateren. In 1064 stond hij er dus al circa vijfendertig jaar aan het hoofd, en het is niet in te beelden

83. Zie over hen : Milis, *Les seigneurs de Pamele-Audenarde*, in : *Cahiers de civilisation médiévale*, VI, 1963, pp. 49-53, en E. Warlop, in *Nationaal biografisch woordenboek*, II, Brussel, 1966, cc. 656-660.

dat hij als jonge snaak zou belast geworden zijn met de strategische Pamele-burcht. Hij was dus zeker op leeftijd in 1064, en kort nadien moet hij overleden zijn.

Het feit dat er in 1064 twee Oudenaarde's waren, Hugo en Arnulf, zonder twijfel vader en zoon, waarvan de ene reeds op gevorderde leeftijd was, en waarvan de andere met de voogdij belast werd, dat waren omstandigheden, die een falsaris van bijna een eeuw later niet bekend konden zijn, en ook niet kon uitdenken.

Ook de rest van de getuigenlijst zit biezonder knap in mekaar, zelfs verwonderlijk goed moest het om een vervalsing gaan. Abt Bovo van Sint-Bertijns bv. overleed al in 1065⁸⁴, en daarenboven had hij dat jaar nog een reis naar Rome gemaakt⁸⁵.

Vervolgens heeft men bij het opstellen van het *cartularium* ca. 1182 de oorkonde op de plaats ingelast waar ze hoorde, nl. onmiddellijk na die van 1063, en voor die van 1140 (bevestiging van het stuk van Boudewijn VII), 1128, 1140 e.v., dus in de groep grafelijke stukken, die zelf onmiddellijk op de bisschoppelijke akten volgt. Zo zorgde hij er ook voor dat de bevestiging van Diederik (1140) voor de eerste zelfstandige oorkonde van die graaf (1128) wordt geplaatst.

Men werpt natuurlijk terecht op, dat juist alles in het werk werd gesteld om de valse oorkonde zo snel mogelijk te « integreren » te midden van de echte. Zeker, maar juist de stiptheid van iedereen is dan zo onverwacht. Men treft ze zelfs aan bij de vergelijking van de rugnota's der oudste originelen en van de rubrieken in het *cartularium*.

Voor wat de oorkonde van 1064 betreft, vindt men in het oorkondenboek, p. 66, de rubriek *Balduinus comes de libertate ecclesie*; deze was oorspronkelijk nog gevolgd door twee lijnen, in dezelfde rode inkt geschreven, maar die nadien geradeerd werden. Hetgeen rest is identiek aan de

84. *Gallia Christiana*, III, c. 494.

85. Guérard, o.c., pp. 187-88.

rubriek van de stichtingsoorkonde van Boudewijn V (p. 64), en de uitdrukking *de libertate ecclesie* laat zich onmiddellijk herkennen als de typische uitdrukking van hand C der rugnota's, ter aanvulling van de reeds bestaande, maar onvoldoende dorsale gegevens der oudste charters⁸⁶: nl. Piot 1, 2, 4, 15 en 38. Drie laatstgenoemde stukken zijn pauselijke privileges, terwijl de eerste twee natuurlijk stichtingsstukken waren (resp. van Boudewijn V en Lietbrecht van Kamerijk). De *rubricator*, die zeer nauwgezet de tekst der rugnota's (vooral die van hand C) volgde⁸⁷, heeft dus ofwel eens te meer een mooi staaltje van consequentie gegeven, moest het stuk van 1064 vals geweest zijn, ofwel gewoon de rubriek weergegeven hebben volgens het systeem dat hij toepaste voor de andere oude akten. In de jaren 1154-64, dus vlak na de zg. vervalsing, nam de oorkonde onbetwistbaar de plaats in het charter in, waar ze omwille van ouderdom en inhoud recht op had.

Besluit.

We staan aan het einde van het onderzoek. Zonder enig voorbehoud kan men verklaren dat geen enkel van de naar voor gebrachte argumenten tegen de echtheid als werkelijk bewijs kan gelden. Ten tweede vormden de omstandigheden in de jaren der zg. vervalsing niet die vruchtbare bodem als voorgesteld werd. Stijl- en woordgebruik laten ons toe om de groep oorkonden van het tweede en derde kwart der XIIde eeuw te zien als enigszins schatplichtig aan de formules van 1063-64, maar ze vertonen vooral eigen onderlinge karakteristieken, waaraan de invloed van de Kamerijkse kanselarij-oorkonden niet geheel vreemd schijnt.

Tenslotte lieten enkele interne karakteristieken toe, de onverdachtheid te accentueren, waartegen de rugnota's en

86. Milis, *De onuitgegeven oorkonden*, pp. XXXII-XXXIII.

87. De *rubricator* volgde de aanduidingen van de scribent van het cartularium, wiens verwijzing nadien werd uitgeschrapt. Bij het afschrift van de stichtingsoorkonde bleef in margine nochtans staan: *B. com. d. l. ecl.* (Cart. 3, p. 64).

de rubrieken enerzijds, de plaats in het archief anderzijds, geen bezwaren inbrachten.

Bewijzen voor de echtheid zijn dat niet : van geen enkele oorkonde trouwens kan de echtheid bewezen worden. Het is ook niet de taak van de diplomaat om zulks te doen, wel om de eventuele valsheid te bewijzen... en dat is in het geval van de Enaamse voogdijregeling van 1064 nog niet met ernstige argumenten gebeurd.

Aanhangsel.

Dom Huyghebaert heeft als appendix de tekst van de oorkonde van 1064 kritisch trachten heruit te geven. Nochtans dient een groot aantal lakunes aangestipt te worden, zodat men de vijfentachtig jaar oude uitgave van Ch. Piot nog ter hand zal moeten blijven nemen, al baseerde deze zich slechts op één afschrift.

Vooreerst de verschillende tradities : er ontbreken de afschriften uit het *Tweede Cartularium van Vlaanderen*, te Rijsel, ADN, B 1562, n° 35, en van de *Collection Duchesne*, 22, f° 388 van de *Bibliothèque nationale* te Parijs. Hij vergist zich vervolgens door het *vidimus* van 1371 op het origineel te doen teruggaan, en bedenkt het - ten onrechte - met de letter B in het stemma⁸⁸. Men zal ook niet nagelaten hebben in de rubriek van versie G de fout gelezen te hebben : *Copia advocacie dicte ecclesie Eyhamensis per Balduino comite domino Aldenardensi in parvis negociis commisse*, i.p.v. *per Balduinum comitem*. Volledigheids halve had nog kunnen vermeld worden dat het Enaamse cartularium 5, p. 7 een nederlandse vertaling bevat van het stuk, daterend uit de XVde eeuw.

88. Merken we ook op dat nergens de archiefreferentie van de traditie D (nl. Ronse, Rijksarchief, fonds Ename, cart. 3, pp. 66-67) wordt vermeld, al spreekt Huyghebaert de hele tijd over het stuk. Daarenboven zou volgens de algemeen aanvaarde uitgave-normen de traditie C (nl. een afschrift van het *vidimus*) niet met die letter bedacht mogen worden. De rechtstreekse afschriften van het origineel mogen op de eerste letters aanspraak maken.

Voor wat de uitgave zelf betreft zullen we ons beperken tot de meest belangrijke tekorten, zonder volledigheid na te streven. De vorm *Eiham* en *Eihamensis* komt nergens voor : ook versie *D* laat de *i* weg. *Oportet* heeft slechts twee *p*'s in versie *F*, elders één. *Vices* komt nergens voor, overal *vicem*, zoals ook overal *eis dari decernimus* staat, i.p.v. *ei dari decernimus*. In de versie *E* ontbreekt *meum* na *heredem*, terwijl natuurlijk *XL marcas* dient gelezen te worden i.p.v. *XI marcas*. Dat er niet vermeld wordt dat *argenti* slechts een latere toevoeging van de versie *D* is, zoals we in onze studie hebben duidelijk gemaakt, is een betreurenswaardige nalatigheid. Ook lezen we in geen enkele versie *Reingot de Ganda*, maar wel is *Reingoto* de normale vorm (versies *BDF*), terwijl in *G* niet *Ganda*, maar *Gand* staat. Merken we tenslotte op - maar deze opsomming is verre van exclusief - dat in de versie *E* niet *Flandrensium* staat, maar *Flandr'*, wat dus gewoon als afkorting van het in de andere teksten voorkomende *Flandriarum* kan doorgaan⁸⁹.

L. MILIS

89. We danken van harte voor hun wenken en inlichtingen, de Professoren E.I. Strubbe, A.E. Verhulst en W. Prevenier.